

A máshollét érzelmi aspektusai

Reflexiók Kun Árpád *Boldog Észak* című regénye kapcsán

Amennyiben elfogadjuk a megismerésen inneni, tehát egy bizonyos intervallumig az ismeretlen jelentésével is bíró máshol fogalma és az ismertség jellemzőivel felruházott – vagyis saját, otthonosként meghatározott – térbeli vetületek dichotómiáját, úgy arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ez a kettősség nem merül ki a horizontok eltérő mivoltában, vagyis a lokációjuk különbözőségében. Viszonyuk számtalan tényező bonyolult együtthatásának függvényében alakul. Mindezek a terek ugyanis sokkal összetettebb jelentésmezőt rajzolnak ki annál, hogysem lényegiségüket le tudnánk szűkíteni a térbeli elhelyezkedés dimenziójára. A máshollét terei – amelyek közel sem homogén alakzatok, hanem viszonyegyettesek¹ – egyben a másság tereumaiként is meghatározhatóak: az említett idegenséggel bíró térbeli hely és az otthonlét fogalmi köre közötti különbségek az egyes elbeszélésekben más-más szerveződési formákat mutatnak fel. A máshol fogalmiságához egyebek mellett a kaland, a félelem, a felfedezés, a csodálkozás, a veszély jelentései is mind hozzáadódhatnak. Annak a megválaszolása sem egyszerű, hogy a máshollét terei mitől ruházódnak fel bizonyos komponensekkel. Vég nélkül sorolhatnánk a példákat arra vonatkozóan, hogyan tematizálják az irodalmi műalkotások a másság aspek-

¹ „A tér, amelyben élünk, amelynek vonzása önmagunkon kívülre csalogat, amelyben éppenséggel elkopik életünk, időnk és történelmünk, a tér, amelynek sodrása elmos, porrá őröl minket, maga is heterogén. Tehát nem valamiféle ürességben élünk, amelynek belsejében helyet találnánk az emberek és dolgok számára. Nem űrben élünk, melyet csillámló pászmák színesítenek, hanem viszonyegyettesek közepette, amelyek egymásba visszavezethetetlen és fedésbe nem hozható szerkezeti helyeket határoznak meg.” Michel FOUCAULT, *Eltérő terek*. Ford: SUTYÁK Tibor. In *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147–157.

tusait. A térformátumok megkülönböztetett helyzetükből eredően erős emotív vonatkozásokkal is bírnak. Maga a máshol fogalma előfeltételezi az útra kelés gesztusát, a térelhagyás (különböző irányultságú) mozzanatait, a sajátként megélt tértől való ideiglenes/állandósuló elzárkózás képzetét, egy új távlat nyitását és nem utolsósorban egy lehetséges, de korántsem szükségszerű visszatérési momentumot. Az említettekől lesűrűzhető, hogy a térszerűség és az emocionális tartalmak egybefonódó jelentései lényegi és gyakorlatilag megkerülhetetlen elemei a regénynek. Nehezen képzelhető el egy olyan narratív műalkotás, amely önmagán kívülre tudná utalni a térviznylati perspektíva és az érzelmi horizont egybefüggő formáit. A térvonatkozásokat át- meg átszövik az érzelmi tartalmak, legyen szó egy-egy konkrétan tekinthető térelemről, vagy akár egy utópisztikus vonásokkal bíró tágabb mezőről. Mindezek függvényében megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy az emocionális terek, illetve az érzelmi viszonylatokat megteremtő térjelenségek egymást feltételezik, és éppen ezért nehezen elválasztható jelentéselemek. Dolgozatomban a kortárs magyar prózairodalomból vett példákon keresztül közelítem meg a sajátként megélt tértől eltérő terrénumok érzelmi aspektusait, a dezorientációs tapasztalat jelenségét, az emlékezeti térélmény vonatkozásait és az érzelmi teresülés vetületeit.

A sajátunknak tartott, ismert és megélt térkonstellációkon kívül szerzett tapasztalatok, így a mentális életünknek a máshollétben szerzett érzelmi tapasztalatai sem értelmezhetők a be- és a kilépés gesztusának figyelembevétel nélkül. Mindezek mellett az sem lényegtelen, hogy vajon a máshollét közeget a perifériális vagy centrális konstituáló erők definiálják-e, illetve az sem, hogy az új tér milyen reflexiót vált ki az identitásból. A máshollét terének szerkezeti felépítése, illetve egy tágabb kontextusból szemlélve a térformák hierarchiájában betöltött szerepe irányítja az identitás önreflexiók gyakorlatát, illetve megismerési tevékenységét. A máshol fogalma utóidejű átértékelésre is készítheti a térélmény alanyát, az új tapasztalat újrendezheti, felülírhatja az egyén életének korábbi történéseit, mozzanatait. A „más történelmekkel, más helyekkel és más emberekkel való találkozásokon, dialógusokon és ütközéseken keresztül”² önreflexiók gyakorlatok, a máshol fogalmisága felé irányuló megnyílás útjai és mikéntjei a máshol idegenségét bizonyos értelemben személyes térré tudják alakítani. Ez az átalakítás pedig érzelmi mechanizmusok révén történik. Ha az érzelmi hatások nem is tudják teljes mértékben felszámolni a máshol és az otthon éles dichotómiáját, egyfajta rendszerbeli elmozdulás, átlényegülés

² Iain CHAMBERS, *Vándorlás, kultúra, identitás*. Ford. MARNO Dávid. = *Helikon* 2002, 4, 433–474.

kiváltói lehetnek. Mindez az idegen sajátként, személyes érzelmi térként történő meglátását és/vagy elfogadását eredményezheti.

Ezen a ponton utalnék Martin Heidegger hangoltság-értelmezésére, amelynek Olay Csaba szentelt külön tanulmányt.³ Úgy vélem, hogy ebben az értelmezésben rajzolódik ki a legalaposabban az, amit a tapasztalás terének és az érzelmenek a szétválaszthatatlanságaként írnék le. Noha – mint azt Olay Csaba is megjegyzi Heidegger szenvedélyelmélete kapcsán – itt nem érzelmekről, hanem hangulatokról van szó, a hangulatok azonban alapvető rokonságot mutatnak az érzelmeikkel. A német filozófus a hangulatot annak a nézőpontjából közelíti meg, akinek hangulatai vannak. Az érzelmeik magukban foglalnak egy bizonyos érintettséget, és oly módon töltenek el bennünket, hogy az a semleges megfigyelést lehetlenné teszi. Az érzelem ideiglenes a hangoltsággal szemben a tekintetben, hogy nem mindig ragad magával minket. Az érzelmeik az evolucionista megközelítés szerint a környezethez való alkalmazkodásunk szempontjából hasznosnak bizonyulnak. Az érzelmeik világosan elkülönülnek megindultságukban egy alaphelyzettől, amelyet nem neveznénk érzelmenek. Heidegger szerint nem lehet saját létezésünkhöz való viszonyunkat szétzedni a semleges tapasztalás és az annak tárgyát képező hangulat vagy érzelem kettősségére. Így az érzelemhez kötődő, illetve az azokat esetlegesen kiváltó térélmény is elválaszthatatlan a tapasztalás folyamatától. Az érzelmeik jellemzője, hogy „egy meghatározott valami meghatározott szempontból érint vagy indít meg bennünket és ezért az érintett érzelmeik a személy viselkedését vagy cselekvését sajátosan befolyásolják”.

Mentális életünk emocionális vetülete jórészt olyan érzelmi formációkat foglal magába, amelyek nem jelentenek kiugró megterhelést az egyén számára. Nem naponta élünk át halálfélelmet, a gyász fájdalma sem mindennapi, és a patológikus szituációkat, súlyos elmezavarokat leszámítva a heves harag, a hirtelen és csillapíthatatlan düh sem naponta visszatérő érzelmi reakció. A máshollét kiváltotta reakció annyiban tér el a fent vázoltaktól, hogy gyakrabban kínálja fel a hevesebb, fokozottabb érzelmi megnyilvánulásokat, élesebb és megterhelőbb emocionális történéseket. Egy-egy érzelmtípus kialakulását nem tudjuk egy adott térhez – esetünkben a máshol fogalmával leírt, az otthon ellentétpárjaként definiálható konstrukcióhoz – kötni. A lokális meghatározók ugyanis csupán az új térbe belépő egyén tudatában kelhetnek új érzéseket, rendszerbeli átren-

³ OLAY Csaba, *A hangoltság heideggeri elemzése*. In BOROS GÁBOR–SZALAI Judit szerk., *Az érzelmeik filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, 2011, 101–114.

deződést viszont nem váltanak ki. Érdemes összevetni a fenti gondolatot Sartre érzelemelméleti írásának egyik tételével. Jean-Paul Sartre az *Egy emócióelmélet vázolata* című munkájában az emocionális tudatot a világnak a tudataként határozza meg.⁴ Meglátása szerint az emotív viselkedés nem szándékozik direkt módon hatni a tárgyára. Vagyis, ha érzelmi állapotba kerülünk, akkor nem a tárgy valóságos struktúrája változik meg, hanem „az emócióban a tudat által irányított test változtatja meg a világhoz fűződő viszonyát annak érdekében, hogy a világ megváltoztassa minőségét”.⁵ Másként megközelítve a kérdést elmondhatjuk, hogy a térképzetekre építő, esetünkben a máshol struktúráiban kialakuló egyéni érzelmi viselkedésmód az új közeg hatására alakul, változik. Ez egyben az egyén horizontjának kiterjedését, kitágulását is jelenti, vagyis a máshol ikonikus mi-volta sem gátolja meg a személyes érzelmi tér és az új közeg egymáshoz való közeledését.

Ahogy az időt sem ismerjük önmagában – vagyis nincs külön szerünk az érzékelésre, hanem csupán közvetett ismereteink vannak róla –, úgy az érzelmeket sem egy bizonyos szerv segítségével tapasztaljuk meg. A mindennapokban tudatában vagyunk érzelmeinkről szóló tapasztalatainknak, ez a tudás pedig egyszerre ruház fel minket a saját magunk életének egészére való rálátással, illetve egy, a miénknél nagyobb, átfogóbb horizontba való illeszkedéssel.⁶ A máshol magába foglalja a határátlépés gesztusát: a máshol és a sajátként megélt itt közötti határ átlépése a másféleség megismerését is jelenti. A határok, ahogy arra Iain Chambers utal⁷ – más hangok, más testek és más világok létezését is jelentik, s egyúttal a sajátként átélt ittből való kilépés az én határainak egyfajta átlépésként is értelmezhető. Az egyén térkezelésében és -érezékelésében jelen van a máshol fogalmához idomuló kint és az otthonosság jelentését bevonó bent oppozíciójára építő szervezési elv, a regény irodalmi terrajzolása szempontjából

⁴ SARTRE, Jean-Paul, *Egy emóció-elmélet vázolata*. Ford. NAGY Géza. In *Uő: Módszer, történelem, egyén*. Gondolat, Budapest, 1976, 27–93.

⁵ SARTRE, i. m., 68.

⁶ „Az embernek ugyanis nemcsak érzései és érzelmei vannak, hanem ezeknek tudatában is van, s az érzéseit képes összekapcsolni a saját élettörténetével. Sőt, önmagát nemcsak a saját élettörténetének, hanem a világegyetem történetének a perspektívájában is szemléli.” DAMASIO, Antonio, *Az érzelmelek Damasio-féle elméletéről. Valóság*, 2004, 47, 23–27.

⁷ „Lassan megértem, hogy ahol határok vannak, ott más hangok, testek, világok is léteznek, a túloldalon, az én különös határainon túl. Át ezeken a határokon a vágyaim nyomában paradox módon rákényszerülök arra, hogy szembesüljek a korlátaimmal, és egyben azzal a többlettel, amely rajtuk keresztül is megkísérli fenntartani a párbeszédet.” CHAMBERS, i. m., 438.

a bináris ellentétpár egyik fele sem törekszik kizárólagosságra, tehát a két terep egymásnak feszülése nem játszik fontos szerepet. Kint és bent, belső és külső tér csupán a rálátás szögét teremti meg, maga a szemlélés bentsége, illetve kintisége viszont nem kerül a középpontba.

Az érzelem és a tér sajátságos kapcsolatában felvetődik a kérdés, vajon miként ragadható meg az otthon és a máshol közötti különbség, illetve annak hatása az érzelmi aspektusokra, egyáltalán milyen kötődés van a kettő között. Sajó Sándor *Narrativitás, érzelem és világtapasztalat* című tanulmányában érinti a kérdést, idézem: „amikor egy érzelem hat ránk, akkor nem olyanak látjuk a világot, amilyen valójában, és a világ »a maga valójában« a józanság számára jelenik meg, tehát azt, hogy szétválasztható és szétválasztandó egymástól a kettő. Csakhogy a világ tárgyainak tapasztalata nem egy alapvető régiót alkot, amelyet utólag módosítana az érzelem-tapasztalat.”⁸ Nincs ugyanis rá mód, hogy a tapasztalati világot és az azt át- és átható érzelmi világot szétválasszuk – érzelmi világunk nagyban függ az előzőtől. A térélmény, vagyis a máshol élménye is része az egyén emocionális terének, amely kapcsán felmerülhet a kettő azonosságának, egymásmellettségének, kölcsönhatásának kérdése.

Tér és érzelem bonyolult, sokrétegű és számos tényezőtől összeálló kapcsolatát botor leegyszerűsítés volna annak alapján értelmezni, hogy a két minőség jelen van-e a kötet címében. Mégis a címbeli kiemelésre a kortárs magyar irodalom két tökéletes példát is felvonultatott a közelmúltban: az egyik Kun Árpád *Boldog Észak* című regénye, a másik pedig Mán-Várhegyi Réka *Boldogtalanság az Auróra-telepen* című prózakötete.⁹

Kun Árpád regényét nemcsak az érzelemforma és a regény főhőse számára a máshol tapasztalatát adó helyjelölő címbeli kitüntetett pozíciója miatt választottam elemzésem tárgyául, hanem mint ahogy arra majd rámutatok, a szöveg pontosan a tér másságára fókuszálva építi fel Aimé

⁸ Sajó Sándor, *Narrativitás, érzelem és világtapasztalat*. In *Szenvedély, szerelem, narrációk. Filozófiai és pszichológiai tanulmányok*. Szerk. BOROS GÁBOR–PÓLYA TIBOR. ELTE–Eötvös Kiadó, Világosság Könyvek, Budapest, 2014, 161–165.

⁹ Az érzelem és a tér szoros egybefonódása számos más kortárs irodalmi alkotásban is jelentős szerepet kap. A teljesség igénye nélkül megemlíteném Bodor Ádám regényét: a *Verhovina madarai* kapcsán másutt azt vizsgálom, miként szervezik a tájhoz tartozó észleletek a cselekmény alakulását, illetve azt, hogy milyen szerepet kapnak a látásészleletek az állandóan visszatérő megfoghatatlan, amorf, legtöbbször gőz halmazállapotú természeti jelenségek leírásában. Az említett észleletek a Verhovinába látogatók mindegyikében az idegenség érzését keltik. Megemlítem még, hogy Darvasi László *Vándorló sírok* című novelláskötetéről írva arra fókuszálok, hogy a különböző, a máshol fogalmával bíró helyjelentések milyen érzelmi viszonylatokat jelenítenek meg a novellákban.

Billion érzelmi kötődését, az idegen táj sajátta, személyessé tételét. A *Boldog Észak* főhőse, Aimé Afrikából Norvégiába kerül, ahol egy kisváros háziápoló-szolgálatában helyezkedik el hosszabb időre. A regény narratív technikája nagyban a vudu, az átlagos olvasó számára legalábbis ismeretlenként ható egzotikus és titokzatos jelenségek gyakori szerepeltetésén keresztül állítja kontrasztba a származási tér és a máshol lokációját. A misztikumba vetett hit átlép az idegen tér szervezői közé, ez történik például abban a jelenetben, amikor Knut halálával egy időben a komp a nyílt vízben ütközik valamivel. Aimé Afrikából Európába történő utazása éles kontrasztba állítja a két terepnumot, a két világot: míg a Dél inkább a varázslat, a megmagyarázhatatlan természetfeletti területe, addig az Észak egy érzelmi tekintetben konszolidáltabb, nyugodtabb hely. A kiinduló közeg és a máshol, az Észak egymástól teljesen idegen térforma, ám az ezekhez a térformákhoz rendelt eltérő érzelmi töltések idővel egymásba olvadnak. Aimé idegen az északi világban, de az otthon fogalmához köthető emocionális térélmény bizonyos elemei ide is elkísérik: „Az idegenség szelleme nem azért követ, mert el akar pusztítani, hanem mert hozzám tartozik! Minél kevésbé félek tőle, ő annál szelídebb. Ha elfogadnám végre, hogy ő is én vagyok, még kezes is lehetne. Ha pedig megszeretném, riasztó szörnyből engedelmes hasonmássá változna.”¹⁰ A két térhez köthető érzelmi világ fokozatosan oldódik egybe: kezdetben a máshol terében megjelenő, de az otthonhoz köthető mozzanatok – az idézett példában egy vudu szellem feltűnése Norvégiában – még feszültséget keltenek benne, és az idegenség érzését erősítik: „Baljós sejtelmem támadt. Talpamon idegenné vált a föld érintése. Félelem fogott el, hogy elég lenne egyetlen rossz mozdulat, és elszállnék a levegőbe, mint a pára.”¹¹ Az új világ, a máshol jelentéskonceptióját fokozatosan elveszítő, otthonná alakuló Észak a főlzabadulás, a megnyugvás érzését implikálja a narrátorban. Ezt a nyugalomkeltést csak tovább erősíti az a tény, hogy a regény második részétől gyakorivá válnak a különböző természeti képek, a fjordok részletes leírásai, a tenger, a vízesések, a havas táj narratív betétei. Utóbbi a meghittség, a már-már intimitásnak is tekinthető bensőségesség érzését kelti Aimében: „Olyan gyengéden és odaadóan simogatott a lehulló hó, ahogy még soha senki. Igaz, addig soha senkinek nem adtam rá lehetőséget, hogy megsimogasson.”¹² A regényben többször is felbukkannak az emocionális tartalmak térbeli hivatkozáspontokhoz való rögzítései: ahogy a szereplő egy-

¹⁰ KUN Árpád, *Boldog Észak*. Magvető, Budapest, 2013, 434.

¹¹ KUN, i. m., 142.

¹² KUN, i. m., 240.

re jobban megismeri a tájat, ahogy sajátos, közvetlen kapcsolatot alakít ki a máshonnan, egy más világból származó embernek a teljesen idegen természetével, úgy alakul át az idegen tér személyes, erős érzelmi kapcsolódású térré. A térnarratíva a *Boldog Északban* a máshol és az otthon fogalmának egységesítését, a különbségek eltüntetését preferálja, a térformákhoz köthető emocionális tartalom az említett bináris fogalompár meghaladásának, majd felszámolásának irányába mutat.